
KORA ÚJKOR

Monarchizmus és abszolutizmus a kora újkori Európában

Az abszolutizmus kutatásának reneszánsza az 1990-es évektől keltezhető,¹ azóta is tart, és ennek egyik újabb eredményét veheti most kezébe az olvasó. Jelen tanulmánykötet annak a konferenciának az anyagát adja közre, amely 2010 júliusában zajlott le az Sussexi Egyetemen, a kötettel azonos címmel.

Amint a bevezetőből kiderül, a könyv nem a koraújkori monarchikus politikai rendszerek kategorizálását célozza meg, amit esetleg a cím sugallhat, és alapvetően nem is azzal foglalkozik, hogy miként működtek a gyakorlatban a kor kormányzatai. Sokkal inkább az a vizsgálat elsődleges célja, hogy bemutassa, miként gondolkodtak a monarchikus hatalom felfogásáról különböző politikai körülmények közepette a XVII–XVIII. századi Európában. A megközelítés „leíró” és „normatív” jellegű a politikai közösség és a kormányzás működéséről vallott nézetekről, s feltárja, hogy milyen nyelvezeteket, paradigmákat, metaforákat alkalmaztak a szerzők ennek során. Azaz milyen változatos volt a rendelkezésükre álló eszmekészlet – a szuverenitás különböző felfogásaira koncentrááló nézetektől a patriarchalizmust valló vagy éppen az államrezont, netán a neosztoicizmust előtérbe állító nézeteken át a „kormányzatiságot” propagáló ún. *Polizey* érvrendszeréig –, amellyel az erős monarchikus hatalmat igyekeztek leírni és legitimálni, és amely hatalmat a korban valóban sokszor illették az „abszolút” jelzővel.

A cím jól visszaadja a probléma lényegét, hiszen (középkori örökségként) a koraújkorban a monarchia, mint legjobb kormányzati forma létjogosultságát csak igen kevesen kérdőjelezték meg – ez az elenyésző kisebbség is jószerivel csak erős politikai krízisek idején jelentkezett, mint pl. az angol polgárháború alatt. Másrészt az abszolút monarchia eszméje abból a politikai diskurzusból nőtt ki, amely a monarchikus hatalom különböző fokozatainak erényeiről vagy hátrányairól folyt. Ez utóbbi probléma szintén nem volt új keletű, hiszen a késő középkori politikai gondolkodás az ún. vegyes monarchiát preferálta, azaz ahol valamiféle hatalommegosztás létezett, és

1. A kérdés historiográfiájára lásd egyrészt a KLIÓ 2003/3 számában megjelent ismertetésemet, illetve Képes György (szerk.): *Az abszolút monarchia elmélete (Bp., Gondolat, 2011.)* című kötetet.

éppen ez volt Európa-szerte a működő norma is, a rendi állam formájában. A középkor egy másik öröksége volt az, hogy a *politikai közösséget* általában, légyen az köztársaság vagy monarchia, a latin *respublica* szóval jelölték, ami sokáig megmaradt a kora újkorban is, persze ekkorra már megjelentek ennek tükörfordításai is, mint pl. az angolban a *commonwealth*.

Egyfelől a középkor ezen örökségei indokolhatják, mint felütést, *Janet Coleman* tanulmányának beemelését a kötet első írásaként, amely késő középkori témát dolgoz fel, s ezáltal „kilóg” a kronológiai keretből. A szerző azonban egy olyan témát vesz górcső alá, II. Richárd angol király uralkodását (1377–1399), amely a késő középkorban a királyi jogok kiterjesztésének egyik sikertelen kísérlete volt. Az angol koronázási eskük, az írott jog és más források alapján igyekeznek rekonstruálni azokat a királyi erényeket, amelyeknek az uralkodóknak meg kellett felelniük, majd ezekkel szembesíti II. Richárd autoritárius uralkodói habitusát, ami végül a trónról való letételéhez vezetett 1399-ben. Richárd (szembemelve az angol jogfelfogással) ugyanis úgy gondolta, hogy ő a törvény forrása, ami tipikusan az abszolút hatalom jellemzője volt a koraújkorban, továbbá új ceremóniális elemek (térdhajlítás a király előtt, a „Felséged” megszólítás bevezetése) révén igyekezett az alattvalóktól elkülönülő imázst kialakítani maga körül.

A kötet szerzőegazó tematikája miatt egy-egy jellemző tanulmányt választok ki, és azokat fogom bővebben ismertetni. A fogalomtörténeti megközelítést *Glenn Burgess* írása képviseli, aki a *commonwealth* valamint az *absolute monarchy* terminusok jelentésének XVII. századi angliai történetéhez szolgáltatót érdekes adalékokat. Az előbbi jelentésváltozásában, érthetően, a monarchia 1649-es eltörlése volt fordulópont, amikor Anglia *Commonwealth*, azaz *köztársaság* lett. Előtte a terminus nemcsak, hogy nem rendelkezett anti-monarchikus éllel, hanem a politikai közösséget alkotó sokaság harmonikus együttélésének konnotációját is magában hordozta: ez nem meglepő, ha tudjuk, hogy a XV. században még *közjó* értelemben használták. (Nem véletlenül írták még a XVI. században is kötőjellel: *commonwealth*.) Ami az *abszolút monarchia* kifejezést illeti, ennek egyik első angliai megjelenése 1575-re keltezhető, de az 1640-es évektől egyértelműen negatív jelentést vett fel a szerzők többségénél, a zsarnokság szinonimájává vált, és csak egy kisebbség számára tartotta meg pozitív megítélését – ők viszont hangsúlyozták, hogy olyan monarchiát jelent, amelyben érvényesül valamiféle korlátozás.

Érdekes összehasonlítást ad tanulmányában *Cesare Cuttica*, akinek írása jól példázza a különböző politikai nyelvezetek azonos célra történő felhasználását három, az 1630-as évek elején keletkezett, különböző szerzők által

írt értekezés elemzése révén. Egy angol szerző, *Robert Filmer, Patriarcha*, valamint két francia teoretikus, *Jean Louis Guez de Balzac, A fejedelem és Le Bret* kardinális *A király szuverenitása* művét elemzi. Nemcsak a kronológia azonos azonban, hanem ezen túl hasonló a politikai kontextus is, ugyanis a királyi hatalom konszolidációja zajlott le mindkét országban ebben az időben.

Filmer írásának lényege, hogy a királyok hatalma nem más, mint atyai hatalom (a *patriarcha* szót ugyanis *atya* értelemben használja), mivel ez volt ez első hatalom, amely a Földön az ember teremtésével megjelent: Ádám ugyanis atyai hatalma jogán uralta a Földet. Az emberek sokasodása folytán alakultak ki aztán a királyságok, a királyok politikai hatalma pedig az ősi atyai hatalomból mint princípiumból származtatható – legtermészetesebb módon az öröklés által. Bármilyen módon szerzik is meg azonban a királyok a hatalmat, akár választás, akár öröklés adja a jogcímet, a szuverenitás forrása maga Ádám atyai hatalma marad. A királyra (akinek akarata törvény és aki az írott jog felett áll) ez a tény egyben felelősséget is rótt: az uralkodó *pater patriae* volt, akinek jó atyaként gondoskodnia kellett alattvalóiról.

Balzac írásában nyíltan felvállalja, hogy merít Machiavelli nézeteiből, de érezhető, hogy hatott rá az az irodalom, amely már különbséget tett negatív és pozitív államrezon közt. Bár egyfelől azt írja, hogy a *szükség(helyzet)* „összehoz keresztényt és törököt a keresztény ellen, mentesít minden alól és mindent igazol”, azaz félre lehet tenni a moralitást és a vallást ilyen esetben a „közhaszon” és „a jó jövő” érdekében, mégis a *Prudencia* (okosság) érénye a király részéről akkor valósul meg, ha „olyan dolgokat tesz, amelyek morálisan jók”.

Le Bret 1625-től államtanácsos volt, így otthon volt a kormányzás gyakorlati kérdéseiben. Az állam teljeskörű működésének leírását adja művében, a törvényhozástól a háborúskodáson át a külföldiekkel való bánásmódon keresztül az utcák, erdők gondozásáig – de mindezt teoretikus szempontból. Értekezését (*Sommerville* szerint) a kor egyik legjobb abszolutista művének tartották. A „törvényes királyság” Le Bret számára a „szuverén hatalom” olyan gyakorlásában áll, amely „az alattvalók jólétét szolgálja”, és ennek alapvető eleme a béke megőrzése. Cuttica rámutat, hogy Le Bret nézetei és megfogalmazásai a szuverenitással kapcsolatban sok tekintetben igen hasonlók Hobbes definíciójához és szóhasználatához, ezért „pre-Hobbesiánus szuverenitásról” beszél vele kapcsolatban. Cuttica nem érinti azt a kérdést, hogy Hobbes Franciaországban írta meg a *Leviathánt*, amikor az emigrációban levő trónörökös, II. Károlyt oktatta, ezáltal érdekes lehet, hogy Hobbes vajon ismerte-e Le Bret művét. A törvényhozás terén Le Bret normál

esetben előírja azt, hogy amennyiben törvényről van szó, akkor szükséges a király által beterjesztett törvényjavaslat parlament – *parlement*: Franciaországban ez a *legfelsőbb királyi bíróság*, nem pedig a rendi gyűlés elnevezése volt – általi becikkelyezése az érvényességhez, de ha edictumot küld a király, akkor a parlament nem mérlegelhet. Ha viszont ez utóbbi újfajta adót érintene, akkor a *szükséghelyzet* dönti el, hogy mit tegyen a parlament. Világos tehát, hogy a monarchizmus különböző, abszolutistának nevezhető diskurzusaiban központi szerepet játszott a *szükséghelyzet* fogalma, amely legitímálta az abszolút hatalmat a *közjó* érdekében. Ugyanakkor Le Bret írása arra is rámutat, hogy a törvényhozás és adózás királyi felségjoga, mint az abszolutizmus alapvető kritériuma, sok esetben mennyire aprólékosan körülírt volt az abszolút monarchia teoretikusai részéről.

Johann P. Sommerville, amellett, hogy releváns historiográfiát ad tanulmányában az abszolút monarchia elméletéről és gyakorlatáról, röviden érinti több, különböző legitimációs alpból (patriarchalizmus, isteni jogalap, szerződés) építkező emblematikus abszolutista szerző nézetét. Rámutat a francia politikai gondolkodásnak az angolra gyakorolt hatására (pl. *Bodin–Filmer* esetében) és hangsúlyozza, hogy az abszolutista diskurzus „transznacionális jellegű volt”. Az egyes szerzők nézetének rövid ismertetése azt is célozza számára, hogy világossá tegye: nem lehet direkt és lineáris kapcsolatot kimutatni az abszolutista nézetek és az államfejlődés gyakorlata közt, mivel például egy olyan szerző, mint Hobbes, sem írt semmit a modernizáció, a centralizmus vagy a nagyszámú bürokrácia szükségességéről, amely jelenségekkel az abszolút monarchia gyakorlatát Tocqueville óta a történészek kapcsolatba hozták. „A *Leviathán* fő gyakorlati ajánlása, bizonyíthatóan az volt, hogy a szuverénnek ellenőriznie kell az oktatást és az eszmék terjesztését.” Azért jegyezzük meg, hogy ellenpélda is akad Sommerville állítására, mégpedig Dánia, ahol éppen az abszolutista teória inspirálta magát az új 1665-ös abszolutista alkotmányt (a kifejezés a korban nem volt önellentmondás!), ennek kapcsán pedig átalakult nemcsak a politikai struktúra (a rendi gyűlés megszűnt), hanem maga az államigazgatás is. Az a megállapítása viszont helytálló, hogy az európai államformálódás a korban „jelentős mértékben nem hosszú távú tervezés” következménye volt, hanem olyan ad hoc intézkedésekből állt össze, amelyeket az aktuális problémák, főként a háborúskodás indukáltak.

Kontler László (aki az egyetlen magyar szerző a kötetben) tanulmánya az osztrák Joseph von Sonnenfels munkásságáról jól példázza a monarchikus hatalom *ars politica*ját a XVIII. század második felében Nyugat-Európa keleti peremén. A „felvilágosult monarchia” itt az ún. *Polizeistaat* fogalmi

keretében jelentkezett. A *Polizestaat* nem rendőrállamot, hanem jól szervezett, jól szabályozott államot jelentett, ahol a nép jólétének biztosítéka az élet szinte minden területére kiterjedő, megfelelő rendeletek útján való szabályozás. (Gondoljunk csak II. József intézkedéseire, köztük olyanokra is, mint a fakoporsóban való temetés tilalma!) Sonnenfelst nem az érdeklő, amit mi alkotmányos viszonyoknak neveznénk, nem boncolgatja a szuverenitás kérdését, így nem lényegi dolog számára a Habsburg Monarchia különböző országainak és tartományainak eltérő berendezkedése; az sem fontos számára, hogy mi biztosítja az uralkodónak a kormányzáshoz a legitimitációt. Mindezekkel szemben egy rendkívül praktikus kérdésre koncentrálna: arra, amit Foucault nyomán Kontler „*kormányzatiságnak*” hív. A cél Sonnenfels számára az alattvalók „*kényelme és biztonsága*”. Ez eredményezi ugyanis az alattvalók részéről a patriotizmust, ami nála elsősorban az állam iránt érzett lojalitást jelenti. Az államtudomány Sonnenfels szerint három részből áll: ezek pedig a piaci viszonyok szabályozása (*Handlung*), az adózás (*Finanz*) és a *Polizey*, mely utóbbi „az a tudomány, amely az állam belső biztonságának létrehozására és fenntartására irányul”. Az előző kettő a „*kényelem*” kategóriáját érinti, az állam külső biztonságának biztosítását pedig *politikának* (*Politik*) nevezi.

Végül, de nem utolsó sorban, figyelmet érdemel *Tim Hochstrasser* ikonográfiai elemzése, amely Nagy Péter szentpétervári lovasszobrának, a „Bronzlovasnak” (1782) a keletkezési történetét vizsgálja. Ezt az alkotást Nagy Katalin rendelte meg, hogy Pétert dicsőítve, az ő alakjához kötődve legitímálja saját pozícióját. A monarchikus, abszolutisztikus nézetek vizuális megformálásban ugyanis nagy szerepet játszottak az uralkodói portrék, szobrok – ez utóbbiak pedig a XVIII. század előrehaladtával egyre inkább a nyilvánosság számára is készültek, köztéri szobrok formájában. A szerző részletesen felvázolja, hogy mi volt a megrendelő elvárása, illetve miben különbözött Katalin, illetve az alkotó, Falconet elképzelése Diderot-étól, aki a szobrászt beajánlotta az uralkodónak, de aki egészen másfajta, összetett, allegorikus elemeket tartalmazó és moralizáló kompozíciót szorgalmazott. Diderot azt javasolta, hogy Falconet mintázza meg a *Barbarizmus* alakját csapzott hajú, állatbőrbe bújt nő képében, akit Péter legyőz és majdnem eltapos, legyen ott továbbá a *Nép szeretete*, szintén női alakban, karjait Péter felé emelve és tekintetével követve őt, valamint a *Nemzet* szimbolikus nőalakja, aki kényelmesen és biztonságban heveredik le. Falconet válaszelevelében kifejtette, hogy semmiféle ilyen ábrázolás nem lesz, mert „Nagy Péter saját magának témája, saját magának attribútuma, amit pedig tenni kell, az mindössze annyi, hogy meg kell mutatni őt”. Aztán röviden kifejtette, hogy

milyen is lesz a lovasszobor: „[Péter]Felkapaszkodik a sziklán, ami az ő piedesztálja és azoknak a nehézségeknek a jelképe is egyben, amelyeket neki le kellett győznie.” Falconet-hez hasonlóan Katalin is az egyszerűséget részesítette előnyben, amit maga a lakonikus latin és orosz nyelvű felirat is tükrözött – harmonizálva a kompozíció puritánságával: „*Első Péternek, Második Katalin. 1782*”

A könyvet ajánljuk mindenkinek, aki a korájukori politikai gondolkodásban behatóbban el kíván mélyülni.

Cesare Cuttica – Glenn Burgess (ed.): Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe (Monarchizmus és abszolútizmus a korájukori Európában) London, Pickering and Chatto, 2012. 297.o.

Sashalmi Endre